

PRELUCRAREA PIETRELOR SEMIPREȚIOASE ÎN DACIA ROMÂNĂ

Maria Hadiji Vasinca

Apelativul *artă* folosit pentru a desemna meșteșugul prelucrării pietrelor prețioase și semiprețioase este întrebuințat la modul generic, iar sintagma *creație-artist* are valoare sui-generis, în cazul Daciei, doar în momentul, în care creației plastice i se atribuie valențe superioare raportate la alte aspecte ale vieții cultural-spirituale din provincie. Analizând activitatea artistului litograf daco-roman, implicit a originalității și calității operei sale, în paralel cu cea a omologului său modern, dar și cu cea a anticului ce-și desfășura activitatea în officinele renumite ale Imperiului, putem constata că primul a fost doar un simplu meșter și executant la comandă, creativitatea sa fiind îngrădită de șabloane¹.

Gemele sunt pietre prețioase și semiprețioase tăiate și gravate, având rol de amulete, sigilii și decorativ.

O mare răspândire și diversitate tematică o au în Italia, datorându-se în mare parte civilizației etrusce, sunt prezente de asemenea în toate provinciile, dar datorită funcției și dimensiunilor lor se întâlnesc până adânc în Barbaricum. Atacurile migratorilor au dus la decăderea meșteșugului, se observă totuși preferința francilor și alamanilor pentru acestea, folosindu-le chiar pe cele romane, așa cum rezultă din descoperiri. Interesantă este imitarea gemelor antice într-o gliptică medievală denumită: *Alsengemmen*, aparținând mănăstirilor până în Evul Mediu târziu².

Cavatores gemmarum

Cei mai mulți meșteri gravori proveneau din rândul sclavilor, aceștia executând produsele în funcție de modelele și materia primă puse la dispoziție de către proprietarii atelierelor³. Specializarea dura mult timp și presupunea muncă tenace, abilitate, experiență și răbdare⁴.

Resurse minerale

Cele mai des utilizate pietre semiprețioase erau: carneolul roșu-brun lucios care circula pe tot parcursul epocii romane, acantul multicolor cu benzi, onixul, chalcedonul maroniu deschis, quartize (prasem-verde deschis, amethyst-violet – folosite doar în epoca imperială timpurie, alman din roșu-închis, granat roșu-transparent sidefiu – lipsesc în epoca imperială), jaspisul

¹ Pantazi 1998, 43.

² Krug 1980, 154-155.

³ Pantazi 1998, 44.

⁴ Tudor 1964, 225.

(netransparent de culoare roșie lucioasă ca lacul, verde închis cu picățele roșii și galben aprins, sec. II-III), rare erau rubinul, smaraldul și safirul. Materia primă era procurată prin comerțul cu India – principala sursă pentru întreg Imperiul, din Asia Mică, sudul Rusiei (zona Pontului Euxin) și Africa de Nord⁵.

Materia primă folosită în Dacia se înscrie în linii generale în cea folosită de întreg Imperiul: carneolul roșu de diferite nuanțe, jaspurile roșii și galbene, agatele negre, verzi, cenușii – acestea putând fi procurate din zona Banatului și a Carpaților Meridionali (unii specialiști, raportând-se la analizele minuțioase de laborator, consideră că proveniența lor nu este autohtonă⁶) sau mai degrabă importuri de la sud de Dunăre. La toate acestea se adaugă sardonixul (Orient), onixul, precum și anumite tipuri de cuarțuri.

Un loc aparte îl ocupă piesele turnate din sticlă de diferite culori, ușor de procurat și ieftine. Nu se poate vorbi de o relație între imagine și tipul sau culoarea rocii prelucrate o excepție făcând doar gemele purtate în scopuri profilactice sau ca amulete, ele fiind făcute mai ales din jaspis căruia în credințele populare i se atribuie anumite puteri magice (jaspul verde simbolizează nașterea, onixul apără de deochi etc.)⁷. Figura care apare în general este cea a lui Sol Invictus.

Cameele sunt extrem de rare și sunt opere cu precădere ale clasicismului târziu⁸. Și în Dacia sunt foarte puține (1-Porolissum; 2-Micia; 1-Apulum; 1-Romula)⁹.

Ateliere

Un atelier producea o mare varietate de gemе cu forme și calități diferite. Cele deosebite erau marcate de meșteri, fie cu numele întreg, fie cu însemnul atelierului (acestea fiind foarte rare). Majoritatea sunt însă anonime. Cea mai mare parte a atelierelor din sec. I-III d.Hr. erau concentrate în Nordul Italiei¹⁰.

În cazul Daciei, s-a emis ipoteza (infirmată de unii cercetători) a existenței unor centre de prelucrare a pietrelor semiprețioase la Tibiscum, Napoca, Sucidava. Totuși, în două cazuri: Romula și Porolissum a fost stabilită cu certitudine activitatea atelierelor; numărul mare de pietre pregătite pentru gravare precum și al deșeurilor fiind o dovadă a existenței atelierelor chiar dacă nu au fost surprinse în săpături urme ale clădirilor cu o astfel de destinație.

Cel mai important centru de prelucrare a pietrelor semiprețioase a fost **Romula**, activând aici cele mai multe ateliere în perioada anilor 150-250 d.Hr. (180 de gemе descoperite)¹¹. Specifice pentru atelierele romulense alături de imaginile ce reproduc glicptica elenistică sunt figurile bizare și grotești (grylli) care au reprezentări identice, fapt ce duce la concluzia că existau bogate albume de mulaje, după care se executau comenzile¹².

⁵ Krug 1980, 156-166.

⁶ Ghiurca 1994, 223-229.

⁷ Pantazi 1998, 48-49.

⁸ Krug 1980, 158-170.

⁹ Pantazi 1998, 48.

¹⁰ Krug 1980, 159.

¹¹ Pantazi 1998, 43-44.

¹² Tudor 1964, 227.

Tehnici și metode de prelucrare

Tehnicile de prelucrare se împart în două categorii: – *manieră îngrijită*, caracterizată de minuțiozitatea în redarea detaliilor (tradiția elenistică); – *manieră superficială* caracterizată de schematism: corpuri omenești fără contururi precise, veșminte schițate prin câteva linii, cununi de lauri redade sub forma unor linii curbe și deși zeitățile sunt redade cu atributele lor, în numeroase cazuri se bănuiesc doar din cauza incizării neglijente. Existau două metode de gravare: *incizarea* (în cazul intaliilor) cea mai des folosită, *redarea în relief* (în cazul cameelor)¹³. Pentru tăierea pietrei se utiliza un joagăr mic¹⁴, iar gravarea se executa cu *terbra* (burghie-sfredel) de diferite forme¹⁵ (punctate, alungite sau ondulate)¹⁶ realizate din fier călit și acționate cu ajutorul unei roți cu pedale sau cu coarda unui arc puternic¹⁷. În cazul metalelor mai moi decât piatra se foloseau diferiți abrazivi (șmirgel de Naxos sau nisip de cuarț la care se adăuga ulei). Pe lângă măiestria gravorului importante erau și calitatea pietrei, tipul uneltelor, precum și cât de des era lustruită tăietura¹⁸. În Dacia, gravarea oglindește o producție neîngrijită și de comercializare, preferându-se reprezentări grotești și cu caracter ocult¹⁹. Odată cu apariția atelierelor de sticlă apar și preocupările pentru imitații, procedeul constând în trei etape: *se lua mulajul unei geme veritabile, se producea ștanța, se stampila bula de sticlă*. Copiile rezultate erau foarte frumoase, dar, în general nu rezistau în timp și erau recunoscute după urma de turnare. Chiar dacă există numeroase piese, nu s-au descoperit urme ale unui astfel de depozit de materiale și nici un atelier.

Forme

Gemele se încastrau de obicei, în inele, mai puțin în cercei și lăntișoare. Se poate vorbi chiar, de o modă care dicta tipul pietrei, forma și tema reprezentării gliptice. Astfel, gemele republicane sau timpurii imperiale sunt mult alungite, plate sau rotunde și foarte bombate, în epoca romană clasică și târzie sunt ovale și plate sau slab convexe. În Germania romană apar o serie de corespondențe, astfel pe chalcedonul alburii – Jupiter Tronans, pe ametist – Mercur, pe prasem verzui – Venus Victrix²⁰. Forma exterioară a gemelor din Dacia este pregnant rotundă (există foarte puține piese dreptunghiulare), suprafața fiind plană sau ușor bombată. Aceste trăsături încadrându-se în peisajul glipticii universale din sec. II-III d.Hr²¹.

Iconografie

Caracterul religios al gemelor, diferea de la proprietar la proprietar. Se poate de asemenea

¹³ Pantazi 1998, 48.

¹⁴ Krug 1980, 159.

¹⁵ Tudor 1964, 224.

¹⁶ Krug 1980, 159.

¹⁷ Tudor 1964, 224.

¹⁸ Krug 1980, 159.

¹⁹ Tudor 1964, 228.

²⁰ Krug 1980, 156-159.

²¹ Pantazi 1998, 49.

constata din Gallia și zonele renane eclipsarea divinităților autohtone de către cele greco-romane, totuși s-ar putea recunoaște un Granus în ipostaza lui Apollo sau un Lenus în ipostaza lui Marte²². Iconografia pieselor din Dacia se aseamănă tematic cu cea specifică epocii romane. Predominante rămân reprezentările magico-religioase. Sub aspect grafic: 42% reprezintă iconografia pantheonului greco-roman, completat cu cel oriental, restul procentajului fiind întregit de: portrete fără intenții de individualizare, imagini de animale, păsări, grylli, geme cu însemne gnostice și creștine, piese cu inscripții sau abrevieri ale numelui. *Pantheonul greco-roman* este reprezentat de următoarele zeițăi: Minerva, Marte, Jupiter, Mercur, Fortuna, Eros, Ceres, Sol, Diana, Venus, Pan, Victoria, Bonus Eventus, Silvanus, Aesculapius, Bacchus, Roma, Hygia, Leda, Diomedea, Marsyas, Cassandra și Ajax, Nemesis, Meduza. *Zeițăi egiptene*: Serapis, Isis și Harpocrate. *Zeițăi orientale*: Thanatos.

O categorie aparte o constituie gemele de tip *abraxas* (jaspuri, agate, pastă de sticlă). Tipul cel mai răspândit este figura cu cap de cocoș (simbol al rațiunii), doi șerpi în loc de picioare (cuvântul și inteligența), un scut într-o mână (înțelepciunea) și un bici în cealaltă (forța). Uneori, apare și inscripția *abraxas* și chiar numele *ABPACAZ* reprezentând numele zeului gnosticilor. Datorită destinației speciale, dar și numărului destul de mic, nu pot fi atribuite unor comunități gnostice și sunt puse mai sigur pe seama soldaților sau negustorilor, totodată poate fi admisă și ipoteza reproducerii fără cunoașterea adevăratei lor valori simbolice (cele două abraxas-uri de la Porolissum). Gemele din Câmpia Română au fost puse pe seama răspândirii creștinismului la nord de Dunăre. Geme cu certe simboluri creștine, datate în sec. II-III, s-au descoperit la Sucidava (doi păuni încadrând o cruce) și Turda (Bunul Păstor)²³. Preferința pentru reprezentări se făcea în funcție de destinația piesei achiziționate. Astfel, pentru sigilii se alegeau reprezentări cu caracter serios, preferabil portrete²⁴ (scenele erotice vor lipsi din paleta de motive), nu rare erau cazurile în care gemele erau folosite în rețete magice²⁵, iar cele destinate podoabelor aveau un repertoriu iconografic variat și puțin îngrijit²⁶.

Cronologizare

Datarea intaliilor și cameelor descoperite în Dacia s-a făcut de cele mai multe ori decurgând la intervalul cuprins între sec. II-III, neputându-se face o încadrare precisă, chiar dacă s-au inspirat din iconografia monedelor, în cazul de față lipsind inscripțiile. Un element sigur de datare a fost pieptănătura personajelor ce a permis analogii cu moda existentă în timpul anumitor împărați. Se pare, că portretistica a decăzut complet în sec. III²⁷. Amuletele cu puteri magico-astrale sunt produse în număr mare în sec. III, frecvența lor fiind dată de răspândirea credințelor soteriologice orientale dar și de criza religioasă din pantheonul roman²⁸. Limita în timp a atelierelor, a fost stabilită în a doua jumătate a sec. al III-lea.

²² Krug 1980, 158.

²³ Pantazi 1998, 47-48.

²⁴ Tudor 1964, 227.

²⁵ Krug 1980, 158.

²⁶ Tudor 1964, 227-228.

²⁷ Krug 1980, 158.

²⁸ Tudor 1964, 228.

Aria de răspândire

Produsele atribuite glipticii locale provin din zone intens colonizate: Romula, Sucidava, Orlea, Napoca, Apulum, Micia, Porolissum, iar răspândirea lor este relativă. Totuși, ținându-se seama de poziția limitrofă a Porolissumului, este foarte posibil ca produsele să fi ajuns în Barbaricum, iar piesele lucrate la Romula au pătruns cu siguranță până pe coasta nordică a Mării Negre, chiar și în Pannonia. Retragerea aureliană s-a resimțit și în acest domeniu. O ultimă regenerare a meșteșugului în Câmpia Dunării având loc odată cu anexările din timpul lui Constantin cel Mare. Demnă de amintit în acest context fiind o gemă din jaspis descoperită la Sucidava, care datează din epoca timpurie romano-bizantină²⁹.

În **concluzie**, producția și prelucrarea pietrelor semiprețioase a fost prezentă și în Dacia Romană, ca de altfel în toate provinciile imperiului. Totodată, Dacia a reprezentat un centru de propagare a acestor piese spre alte regiuni (*barbaricum* și Pannonia). Acest meșteșug nu a reprezentat totuși unul foarte răspândit în toate centrele provinciei, limitându-se doar la două mai însemnate: **Romula** și **Porolissum** (și poate nu întâmplător situate foarte aproape de granițele provinciei, permițând pătrunderea cu ușurință a materiei prime pe de o parte, iar pe de altă parte, propagarea produselor spre alte zone) așa cum reiese din descoperirile numeroaselor rebuturi și tipare, în restul provinciei meșteșugul fiind limitat la câteva officinae cu un tiraj de piese aproape ne semnificativ. În privința calității artistice, gemenle din Dacia nu prezintă particularități, înscriindu-se în tabloul general valabil pentru această perioadă a Imperiului roman, cea cuprinsă între sec. II-III p. Hr., marcată de decăderea meșteșugului, schematicism, manieră neîngrijită de redare precum și preferința pentru temele magico-religioase dar mai ales pentru figurile grotești cu caracter ocult.

Le métier de fabrication et de gravées des pierres rares en Dacie Romaine. (Résumé)

L'auteur souligne dans cet article que la production des pierres rares gravées est présente en province Dacie comme dans toutes les provinces romaines et aussi comme à la vieille Rome.

L'existence des ateliers produisant des pierres gravées est attestée par la présence de nombreux déchets répandus sur l'aire de la ville antique Romula (on connaît jusqu'à présent plus de 180 pièces découvertes seulement dans le territoire de cette ancienne ville roumaine), aussi à Porolissum, et dans le même temps, dans d'autres centres ont existé probablement des *officinae* plus petites, par exemple à Sucidava, Napoca, Micia etc.

Sur l'aspect artistique, les gemmes de Dacie sont des plus modestes parce que lors des productions vient dans une époque très tardive et aussi de décadence artistique. Il faut préciser le fait que ce *cavatores gemmarum* possédait des albums de copies provenant des ateliers hellénistiques et roumains. Une autre source était aussi les monnaies roumaines.

²⁹ Pantazi 1998, 44-49.

Du point du vue chronologique on estime que leur production et diffusion datent approximativement du II-III- émie siècle de n. è. La production des gemmes prend fin à la fine du III - émie siècle par suite de la situation critique de la province Dacie, déterminé de l'attaque de la population barbares.

Du point du vu de la propagation est plus possible que ces pierres gravée ont été répandu dans Barbaricum au Nord, aient comme point de la propagation l' ancienne centre Porolissum et aussi au Sud, a partir du Romula, jus' que la Mer Noire et probablement en Pannonie.

Bibliografie

Ardevan 1986	Ardevan, R., <i>O gemă de la Gherla</i> , în <i>Tibiscum</i> , VI, p. 227-231.
Băluță 1971	Băluță, C.L., <i>O semnificativă camee de la Apulum</i> , în <i>Apulum</i> , IX, p. 347-351.
Ghiurca 1994	Ghiurca, V., <i>Încercare de identificare topografică a unor geme romane din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei</i> , în <i>ActaMN</i> , 31/I, p. 223-230.
Krug 1980	Krug, A., <i>Antike Gemmen im Römisch-Germanischen Museum Köln</i> , în <i>BRGK</i> , 61, p. 152-260.
Lako, Gudea 1979	Lako, E., Gudea, N., <i>Despre o gemă gnostică cu inscripție din Muzeul de Istorie și Artă din Zalău</i> , în <i>ActaMP</i> , III, p. 449 - 451
Marinoiu 2000	Marinoiu, V., Bratu, V., <i>Cercetările arheologice de la Bumbesti - Jiu, Județul Gorj, Campaniile 1997-1999</i> , în <i>Litua</i> , VIII, p. 25-33.
Pantazi 1998	Pantazi, A., <i>Aspecte ale glipticii din Dacia romană</i> , în <i>Ziridava</i> , XXI, p. 43-51.
Petolescu 1996	Petolescu, C. M., <i>O gemă antică de la Romula</i> , în <i>ArhOlt</i> , XI, p. 33-36.
Pop, Găzdac 1993	Pop, C., Găzdac, C., <i>Câteva geme inedite din Dacia romană</i> , în <i>EphNap</i> , III, p. 143-148.
Sanie 1972	Sanie, S., <i>O camee și o gemă de la Barboși</i> , în <i>CI</i> , III, p. 55-58
Tudor 1936	Tudor, D., <i>Colecțiile numismatice și arheologice ale lui N. Marvus și soarta lor</i> , în <i>CN</i> , 12, p. 193-215.
Tudor 1964	Tudor, D., <i>Pietre gravate descoperite la Romula în Apulum VI</i> , p. 209-229.
Tudor 1984	Tudor, D., <i>Quelques découvertes archéologiques de la Dacie Inferieure</i> , în <i>Dacia</i> , VII-VIII, p. 351-357.
Țeposu-David 1959	Țeposu-David, Lucia, <i>Un nou abraxas de la Porolissum</i> , în <i>SCIV</i> , X/2, p.463-467.
Țeposu-David 1964	Țeposu-David, Lucia, <i>O gemă de la Micia cu reprezentarea lui Harpocrate</i> , în <i>SCIV</i> , XV/2, p. 257-264.